

TOMASZ J. KOTLIŃSKI
DR, PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA TECHNICZNO-EKONOMICZNA
JAROSŁAWIU
[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-0953-3252](https://orcid.org/0000-0003-0953-3252)

Pochówek w Galicji. *Wybrane zagadnienia administracyjno-prawne. Część I*

1. Wprowadzenie; 2. Zasady pochówku; 2.1. Miejsce pochówku; 2.2. Transport zwłok; 2.3. Opłaty pogrzebowe; 2.4. Ochrona miejsc pochówku w prawie karnym; 3. Pochówki szczególne; 4. Cmentarze; 4.1. Lokalizacja cmentarzy; 4.2. Charakter prawny cmentarzy; 4.3. Koszty tworzenia nowych cmentarzy; 4.4. Likwidacja cmentarzy; 5. Podsumowanie.

1

W czasach nowożytnych powszechną praktyką, po części nawiązującą do średniowiecza, było chowanie zwłok pod posadzkami kościołów oraz na przykościelnych cmentarzach¹, a więc przede wszystkim w obrębie miast i miasteczek. Sytuacja ta powodowała nie tylko ogromne przepełnienie tego rodzaju cmentarzy, ale także często wiązała się z unoszącym się po miastach fetorem rozkładających się ciał, co z kolei przekładało się na złe warunki zdrowotne i higieniczne. W odniesieniu do Galicji warto zwrócić uwagę na dwie anonimowe broszury wydane w 1781 r. we Lwowie. Pierwsza z nich, *O pogrzebach wiedeńskich pismo małe*², stanowiła przekład niemieckiego tekstu i w głównej mierze była krytyką okazałych oraz bardzo kosztownych form pochówku, choć zwracała także uwagę na fakt, że niektóre państwa podjęły próbę przeniesienia cmentarzy poza obręb miast³. Druga broszura, *Śmierć z grobów*, koncentrowała się na aspektach zdrowotnych związanych z organizacją pochówków w kościołach i otaczających je cmentarzach. W ocenie autora tego rodzaju pogrzeby były źródłem trupich wyziewów i szkodziły mieszkańcom Lwowa⁴.

¹ M. Kerrington, *Historia śmierci. Zwyczaje i rytuały pogrzebowe od starożytności do czasów współczesnych*, tłum. S. Klimkiewicz, Warszawa 2009, s. 164.

² *O pogrzebach wiedeńskich pismo małe w Wiedniu roku p. 1781 drukowane z niemieckiego języka na polski dla użytku powszechnego za pozwoleniem zwierzchności przetłumaczone*, Lwów 1781.

³ K. Grodziska-Ożóg, *Cmentarz Rakowicki w Krakowie*, Kraków–Wrocław 1983, s. 42–46.

⁴ Zob. G. Frischke, *Kilka słów o broszurze „Śmierć z grobów”*, „Journal of Education, Health and Sport” 2017, vol. 7, nr 6, s. 760–766.

Problemy związane z lokalizacją cmentarzy w miastach dostrzegały również władze państw europejskich. W przypadku Austrii rewolucję w tym względzie przeprowadził dopiero cesarz Józef II, który w grudniu 1783 r. wydał dekret⁵ nakazujący dokonywanie pochówku zmarłych poza obrębem miast, co w praktyce oznaczało zakaz dalszych pogrzebów na cmentarzach przykościelnych oraz potrzebę zakładania nowych. Dzięki temu już w kolejnych miesiącach zaczęły powstawać w Galicji pierwsze cmentarze, z których większość funkcjonuje oraz służy mieszkańcom do dziś⁶. Wspomniany dekret nakazał organizację cmentarzy poza miastami w ciągu czterech miesięcy od doręczenia woli cesarza. Wyznaczanie terenu o powierzchni pozwalającej na dokonywanie na nim pochówku przez okres do 20 lat zostało powierzone urzędom obwodowym, które miały w tym zakresie współdziałać z kościołem oraz zwierzchnościami gruntowymi (dominiami). Jednocześnie dekret zapowiadał wydanie kolejnych aktów prawnych dotyczących cmentarzy i zasad pochówku⁷.

Konsekwencją dekretu o przeniesieniu cmentarzy poza obręb miejscowości było ukazanie się w kolejnych latach w Austrii szeregu aktów prawnych odnoszących się do sposobu grzebania zwłok i organizacji cmentarzy, które łącznie stworzyły swoisty system prawa cmentarnego. Celem opracowania, w jego pierwszej części, jest omówienie tego systemu z podziałem na zasady dotyczące pochówków oraz zakładania i organizacji cmentarzy. Nie omówiono zasad odnoszących się do pochówku żołnierzy armii austro-węgierskiej oraz organizacji cmentarzy wojennych⁸, jak również pominięto odnoszące się do zasad organizacji pochówków i cmentarzy przepisy wyznaniowe (kanoniczne)⁹.

⁵ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 11 grudnia 1783 r. ogłoszony rozporządzeniem gubernialnym z dnia 22 stycznia 1784 r., L. 1779, zarządzający przeniesienie cmentarzy poza obręb miast.

⁶ Np. już w 1784 r. założono istniejące do dziś cmentarze w Jaśle i Jarosławiu. We Lwowie w 1786 r. założono Cmentarz Łyczakowski, zaś rok później – Cmentarz Gródecki.

⁷ Akty te określały m.in. głębokość grobów, zasady posypywania zwłok wapnem i ogradzania cmentarzy dla ochrony ich przed „wciskaniem się bydła”, a także zasady karania właścicieli dominiów oraz parafii za opieszałość przy zakładaniu nowych cmentarzy.

⁸ W czasie pokoju szeregowi chowani byli najczęściej na cmentarzu najbliższym miejsca zgonu, natomiast zwłoki oficerów w wielu przypadkach przewożono do ich rodzinnych miejscowości. Inne zasady pochówku obowiązywały w czasie wojny; zob. m.in.: J. Schubert, *Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej. Dziewiąty wydział grobów wojennych (Kriegsgräber-Abteilung) przy Ministerstwie Wojny – powstanie i działalność w latach 1915–1918*, „Czasopismo Techniczne” 2009, z. 13 (Architektura, z. 3), s. 169–200.

⁹ Zob. J. Dziobek-Romański, *Cmentarze – zarys regulacji historycznych, prawnych i kanonicznych*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1999, t. XIII, s. 3–32.

2

2.1. Dekret dworski z 1784 r. nakazywał przeniesienie dotychczasowych miejsc pochówku poza obręb miast, przy czym nie zawierał żadnych przepisów o zmianie zasad grzebania osób zmarłych. Dlatego uzupełnieniem aktu było wydanie w sierpniu tego roku tzw. dekretu o pogrzebach i cmentarzach¹⁰, który zawierał rewolucyjne rozwiązania. Według nowego prawa, po zgonie zwłoki z tzw. domu śmierci miały zostać przeniesione do kościoła, a po odprawieniu nabożeństwa „bez wszelkiej wystawy” przewiezione na cmentarz. Jednakże dekret zakazywał chowania ciał w trumnach, co z założenia miało przyspieszać ich rozkład. Stąd też trumny miały odtąd służyć jedynie jako narzędzie transportu zwłok, nie zaś ich pochówku. Po śmierci ciało powinno zostać pozbawione jakiegokolwiek odzieży oraz zostać zaszyte w worek płócienny i tak przygotowane złożone do trumny, a po przewiezieniu na cmentarz na powrót z niej wyjęte i pochowane w grobie ziemnym. Według dekretu grób miał być głęboki na sześć stóp i szeroki na cztery stopy, a po umieszczeniu w nim worka z ciałem powinno ono być pokryte wapnem niegaszonym i zaraz po tym przysypane ziemią. Jednocześnie dla zaoszczędzenia rodzinom zmarłych dodatkowych kosztów związanych z pochówkiem, zobowiązano proboszczów do posiadania trumien w odpowiedniej liczbie i wielkości, które byłyby wypożyczane na czas transportu ciała. Można także zaznaczyć, że dekret zakazywał wnoszenia nad grobami pomników (z wyjątkiem grobów położonych przy murze obwodowym cmentarza) i odnosił się też do cmentarzy przyklasztornych¹¹. W przypadku Galicji doprecyzowanie omawianych regulacji nastąpiło w drodze rozporządzenia gubernialnego z 1785 r.¹², w którym m.in. zakazano pochówków w kościołach parafialnych, zakładowych oraz klasztornych. Wspomnieć można również, że wkrótce po ogłoszeniu omawianego dekretu o pogrzebach i cmentarzach wydano jeszcze jeden, w którym wskazano, że to urzędy obwodowe

¹⁰ Rozporządzenie względem pogrzebów y cmentarów (Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1784 wypadłych, nr LXXV).

¹¹ W dekrecie wskazano, że zabrania się dokonywania pochówków na cmentarzach lub w kryptach klasztornych. W szczególności miało to dotyczyć cmentarzy przyklasztornych prowadzonych przez braci miłosierdzia (zapewne chodziło o cmentarze przyszpitalne bonifratrów) oraz elizabetanki. Zgromadzenia te powinny zatem zawrzeć umowę na pochówek z miejscowymi grabarzami, zaś proboszczowie parafii, w okręgu których zlokalizowany był cmentarz – do odpowiedniego poszerzenia go i przyjmowania zwłok od ww. zgromadzeń.

¹² Rozporządzenie gubernialne z 16 czerwca 1785 r., L. 15.172, zakazujące grzebać zwłoki w kościołach.

są właściwe do nakładania kar za nieprzestrzeganie przepisów o nakazie chowania zwłok poza miastami¹³.

Te zasady dokonywania pochówku, tj. grzebania nagich zwłok w workach, musiały wywołać sprzeciw ludności, gdyż już w następnym roku wydano dekret zmieniający te przepisy¹⁴. O skali niezadowolenia społecznego z przyjętych wcześniej rozwiązań świadczy fakt, że sam cesarz w nowym dekrete *de facto* tłumaczył się z wcześniejszej decyzji. Ostatecznie jednak postanowiono, że to sami poddani będą mogli zdecydować o pochówku w nowej formie lub w formie tradycyjnej, czyli z użyciem trumny zamiast worka. W praktyce jednak nowa forma organizacji pogrzebu nie przyjęła się i pozostano przy grzebaniu zwłok w trumnach.

Na wiosnę 1787 r. wydany został kolejny dekret dworski, w którym zakazano dokonywania pochówku przed upływem 48 godzin od śmierci¹⁵. Jedyny wyjątek dotyczył sytuacji, w której zgon nastąpił na skutek choroby zakaźnej. Rozwiązanie dotyczyło też chrześcijan, ale przede wszystkim odnosiło się do Żydów, gdyż ci – jak wskazano w uzasadnieniu dekretu – mieli zwyczaj pochówku bliskich zaraz po śmierci „póki jeszcze trup był ciepły”. Za naruszenie tego obowiązku cyrkularne urzędy miały wymierzać kary finansowe i przekazywać je do kasy policyjnej.

Jeszcze w tym samym roku wydany został kolejny dekret dworski, wprowadzający we Lwowie obowiązkowe oględziny każdych zwłok, z wyraźnym zaznaczeniem, że ma to się odnosić do wszystkich przypadków śmierci bez względu na stan, płeć, wiek czy religię osoby zmarłej¹⁶. Oględziny miały również dotyczyć duchownych, w tym członków zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich. Procedura oględzin oparta została na obowiązku zgłoszenia do urzędu miejskiego każdego przypadku zgonu, z podaniem adresu, pod którym zdarzenie to miało miejsce. Następnie lekarz zatrudniony w magistracie miał dokonać oględzin zwłok i wydać specjalne pozwolenie na ich pochówek. Zatem owo zezwolenie było odpowiednikiem współczesnego aktu zgonu. Za dokument miasto pobierało opłatę, z której zwolnione zostały osoby przedstawiające potwierdzenie ubóstwa wystawione

¹³ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 26 sierpnia 1784 r. ogłoszony rozporządzeniem gubernialnym z 13 września 1784 r., L. 21.443, stanowiący, która władza ma karać za niezachowanie zakazu grzebania w obrębie miast.

¹⁴ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 20 stycznia 1785 r. ogłoszony rozporządzeniem gubernialnym z dnia 3 lutego 1785 r., L. 2.821, zmieniający przepisy co do grzebania zwłok.

¹⁵ Cyrkularz oznaczający, że szkodliwy zwyczaj umarłych przed dwoma dniami chować zakazany jest (Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1787 wypadłych, nr LXIV).

¹⁶ Rozporządzenie względem wprowadzenia we Lwowie rewizyi umarłych (Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1787 wypadłych, nr CXI).

np. przez proboszcza. Nałożono także na lekarza prowadzącego zmarłego nakaz pozostawienia w miejscu śmierci informacji o chorobie oraz przyczynie zgonu. Dla wyegzekwowania nowego obowiązku przewidziano karę pieniężną dla proboszczów, którzy odprawiliby pogrzeb bez wymaganego zezwolenia magistratu na pochówek. W dekrecie ponowiono także zakaz organizowania wystawnych konduktów pogrzebowych oraz chowania zmarłych przed upływem 48 godzin od chwili śmierci.

Dekret porządkujący sprawy związane z pochówkiem osób należących do różnych wyznań chrześcijańskich, co miało duże znaczenie dla Galicji, ukazał się 1788 r.¹⁷. Dawał on po pierwsze prawo do wyboru miejsca pochówku mieszkańcom gminy, którzy w jej obrębie nie posiadali własnego i właściwego dla swojego wyznania cmentarza. Po drugie nakazywał miejscowym duchownym odprowadzenie zwłok na cmentarz, choćby zmarły był innego wyznania, jeśli właściwy dla niego kapłan nie miał możliwości odprawienia obrzędów pogrzebowych. Zalecano również zakładanie wspólnego cmentarza dla katolików oraz osób tzw. wyznań tolerowanych w państwie, czyli ewangelików augsburskich i helweckich oraz dyzunitów (prawosławnych). W przypadku utworzenia takiego cmentarza zainteresowane strony miały porozumieć się, czy pochówki będą odbywać się według kolejności zgonów niezależnie od wyznania zmarłego, czy też cmentarz zostanie podzielony na kwatery przeznaczone na pochówek osób tego samego wyznania. W Galicji w zdecydowanej większości przypadków wybierane było pierwsze rozwiązanie. Dekret nakazywał również, aby na powstających cmentarzach wyznaniowych grzebane były – z wyjątkiem Żydów oraz muzułmanów – także osoby wyznań nietolerowanych w państwie, które zmarły podczas podróży.

Warto odnotować, że prawo do pochówku zostało pośrednio określone w ustawie z 1868 r. o stosunkach wyznaniowych¹⁸. Zaznaczono w niej bowiem wyraźnie, że żadna gmina religijna nie ma prawa do odmowy organizacji na swoim cmentarzu przyzwoitego pogrzebu osoby, która nie była członkiem tej gminy za życia. Prawo to jednak zostało ograniczone do dwóch przypadków. Po pierwsze obejmowało tylko osoby, który miały spocząć w grobowcu rodzinnym, po drugie – tylko te osoby, które zmarły na terenie gminy wyznaniowej lub ich zwłoki zostały w tej gminie znalezione, a jednocześnie w pobliżu nie było żadnego cmentarza właściwego ze względu na przynależność wyznaniową takich osób.

¹⁷ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 12 sierpnia 1788 r. ogłoszony rozporządzeniem gubernialnym z 28 sierpnia 1788 r., L. 19.817, o grzebaniu zwłok należących do rozmaitych wyznań.

¹⁸ Ustawa z 25 maja 1868 r., mocą której urząda się międzywyznaniowe stosunki obywateli państwa pod względami w niej określonymi (Przekłady ustaw, rozporządzeń i obwieszczeń z Dziennika Praw Państwa dla Królestwa Galicji i Lodomeryi, tudzież Wielkiego Księstwa Krakowskiego, 1868, nr 48).

Omówiony powyżej dekret nie obejmował jednak licznie zamieszkujących Galicję Żydów. Dopiero w ramach reform józefińskich w 1789 r. wydany został patent tolerancyjny dla Żydów, w którym zezwolono każdemu zborowi izraelskiemu na posiadanie własnego cmentarza oraz nabycie gruntu dla jego założenia. Jednak zakładanie odrębnych cmentarzy dla osób wyznania mojżeszowego nie przebiegało sprawnie. Być może właśnie dlatego w 1849 r. galicyjskie Gubernium wydało rozporządzenie, w którym poleciło, aby we wsiach zamieszkałych przez większą liczbę ludności żydowskiej były zakładane odrębne dla niej okopiska (cmentarze)¹⁹. Do czasu jednak ich powstania nakazano bezwzględnie przewozić zmarłych Żydów w zamkniętych trumnach i na przystosowanym do tego wozie do najbliższego okopiska. Nie dotyczyło to jedynie osób zmarłych na chorobę zakaźną, gdyż ich pochówek miał się odbyć w miejscu śmierci, przyzwoitym i oddalonym od domostw. Zauważmy, że wpływ na rosnącą liczbę nowo zakładanych cmentarzy izraelskich w kolejnych latach mógł mieć wprowadzony w 1869 r. warunek dla założenia nowej gminy wyznaniowej – posiadanie m.in. urządzonego cmentarza²⁰.

2.2. Osobnym zagadnieniem związanym z pochówkiem było przewożenie zwłok. Co do zasady pogrzeb miał się odbyć w miejscu śmierci, częste były jednak przypadki, że brak było cmentarza lub też zgon następował w miejscu odległym od domu rodzinnego osoby zmarłej. Prawo przewidywało wówczas możliwość transportu zwłok, choć szczegółowa regulacja na drodze ustawodawczej nastąpiła dopiero w 1874 r.²¹. Można jednak wspomnieć, że już wcześniej, bo w 1871 r., wprowadzono tzw. paszporty dla zwłok, które były podstawą do ich przewozu²². Tym samym od roku 1874 dla transportu zwłok celem ich pochowania na innym cmentarzu niż właściwy dla miejsca zgonu wymagane było uzyskanie paszportu dla zwłok i zezwolenia władzy administracyjnej pierwszej instancji, czyli w praktyce właściwego starostwa powiatowego lub magistratu. Władza mogła odmówić zgody na przewóz, gdy uznała na podstawie zaświadczenia lekarza urzędowego, że stanowi to zagrożenie dla zdrowia publicznego lub osób zatrudnionych do

¹⁹ Rozporządzenie gubernialne z dnia 10 listopada 1849 r. o grzebaniu zwłok izraelitów.

²⁰ J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskim obowiązujących z wyciągiem orzeczeń c.k. Trybunału Administracyjnego. Podręcznik dla organów c.k. władz rządowych i władz autonomicznych*, Kraków 1885, wyd. 3, t. V, s. 3594.

²¹ Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z dnia 3 maja 1874 r. dotyczące przewozu zwłok i wydobywania ich z grobu (Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa reprezentowanych, 1874, nr 56).

²² Zob. Rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 3 sierpnia 1871 r., L. 9404, o wydawaniu paszportów dla zwłok.

transportu. Obok tych warunków formalnych przepisy wprowadziły wymogi dotyczące zabezpieczenia zwłok na czas ich transportu. W przypadku gdy przewidywany czas transportu miałby wynosić co najmniej siedem dni lub też odbywać się w okresie wysokich temperatur, wymagano dokonania zabalsamowania zwłok. Z kolei przy transporcie dłuższym niż 24 godziny wystarczyło umieszczenie zwłok w dwóch trumnach, metalowej i drewnianej, zabezpieczonych od wewnątrz wylaną smołą. Rozporządzenie określało również zasady transportu i odbioru zwłok²³. Po ich dostarczeniu na miejsce pochówku zabronione było otwieranie trumny, co dotyczyło również Żydów, którzy tym samym nie mogli dokonywać rytualnego obmycia zwłok²⁴.

Rozporządzenie – z uwagi na fakt, że nie we wszystkich miejscowościach w Galicji, zwłaszcza wsiach, funkcjonowały cmentarze – rodziło trudności. Stąd też już w 1882 r. lwowskie Namiestnictwo wydało rozporządzenie, w którym przede wszystkim doprecyzowano znaczenie pojęcia „miejsca zaszej śmierci”²⁵. Uznano bowiem, że jeżeli według miejscowego zwyczaju pochówek odbywa się na cmentarzu wyznaniowym, który położony jest nawet w pewnej odległości od miejsca zgonu, to w takich przypadkach na przewiezienie zwłok nie jest wymagane uzyskiwanie każdorazowo pozwolenia. Jednakże już dla pochówków, które miały się odbyć na cmentarzu oddalonym od miejsca śmierci o ponad 15 kilometrów, wprowadzono szczególnie zasady transportu zwłok: trumna przeznaczona do przewożenia zwłok musiała być wewnątrz wylana smołą oraz zamknięta po włożeniu ciała, zakazano też ponownego otwierania. Kondukt pogrzebowy powinien omijać miejsca zamieszkałe, jak też zabronione zostało pozostawianie trumny podczas transportu w mijanych kościołach, kaplicach lub prywatnych domach. Czas przewiezienia

²³ Wprowadzono wymóg użycia środka transportu pozwalającego na maksymalne skrócenie czasu podróży. W przypadku gdy przewóz odbywał się przy pomocy zwierząt, pojazd do nich zaprzęgnięty musiał zakrywać trumnę. Obok woźnicy na pojeździe przebywał również tzw. przewodnik, do którego zadań należało pilnowanie, by trasa przejazdu odpowiadała tej określonej w paszporcie dla zwłok. O przybyciu na cmentarz przeznaczenia zawiadamiano przedstawiciela gminy, który odbierał paszport dla zwłok i sprawdzał, czy zachowano przepisy dotyczące transportu ciała.

²⁴ Z pisma lwowskiego Namiestnictwa z 1887 r. wynika jednak, że nakaz ten w Galicji często obchodzono. W wielu miejscowościach bowiem Żydzi byli co prawda umieszczani w trumnach, ale tylko na czas przeniesienia lub przewiezienia zwłok na cmentarz, po czym grzebano ich bez trumien, te zaś wykorzystywano do transportu kolejnych zwłok. Namiestnictwo zabroniło tego rodzaju praktyk i zagroziło zarówno dozorcóm cmentarzy izraelskich, jak i samym zboróm surowymi karami. Reskrypt c.k. Namiestnictwa we Lwowie z dnia 25 października 1887 r.

²⁵ Rozporządzenie c.k. Namiestnictwa z dnia 4 lipca 1882 r., L. 36806, względem zastosowania postanowień rozporządzenia ministerialnego z 3 maja 1874, Dz.U.P. Nr 56, dotyczącego przewożenia zwłok (Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, 1882, nr 75).

zwłok nie powinien z kolei przekraczać 12 godzin, a gdyby to nie było możliwe z uwagi na odległość cmentarza od miejsca zgonu, wymagano użycia podwójnej trumny.

W 1874 r. określono także szczególne zasady przewozu zwłok za pomocą stale rozwijającej się kolei²⁶. W tzw. porządku ruchu postanowiono, że zwłoki muszą być dostarczone do stacji wyjścia pociągu na co najmniej 6 godzin przed planowanym odjazdem, zaś na stacjach pośrednich z wyprzedzeniem 12 godzin. Zwłoki powinny znajdować się w szczelnie zamkniętej trumnie, którą należało umieścić w drewnianej skrzyni, a ponadto ich przewozowi na całej trasie musiał towarzyszyć dozorca z zakupionym biletom kolejowym. Trumna, która nie została odebrana w ciągu 6 godzin od przybycia pociągu do miejsca przeznaczenia, podlegała pochówkowi stosowanie do zarządzenia władz miejscowych.

2.3. Z grzebaniem zwłok związana jest kwestia opłat pogrzebowych, pobieranych w ramach *iura stolae* przez duchownych²⁷. Prawo stuły, które przysługiwało w Galicji duchownym katolickim, grekokatolickim i katolickim obrzędu ormiańskiego, poza dawnym Wolnym Miastem Krakowem²⁸, ustalone zostało patentem cesarskim z roku 1785²⁹. Określono w nim wysokość opłat z tytułu pogrzebów, różnicując je według trzech zasadniczych kryteriów, tj. miejsca pochówku, wieku osoby zmarłej i klasy pogrzebu, czyli tzw. konduktu (tabela 1). Warto wspomnieć, że nie zawsze duchowieństwo tej taksy przestrzegało, stąd też z biegiem lat wprowadzono mechanizmy prawne służące kontroli. Przykładowo, we wspomnianej już ustawie o stosunkach wyznaniowych z 1868 r. zapisano, że każdy pasterz duchowny może domagać się od osób innego wyznania opłat za czynności pogrzebowe tylko takie, których dokonał zgodnie ze stawkami określonymi w *iura stolae*. Ponadto rodzina osoby zmarłej w przypadku nadużywania prawa stuły przez plebanów mogła dochodzić swoich praw na drodze administracyjnej. Organami pierwszej instancji w tych przypadkach były starostwa (w przypadku Krakowa i Lwowa – prezydenci miast), zaś odwołania rozpatrywało lwowskie Namiestnictwo. Odrębnie kwestie te

²⁶ Rozporządzenie ministra handlu z dnia 10 czerwca 1874 r. o zaprowadzeniu nowego porządku ruchu na kolejach żelaznych w królestwach i krajach w Radzie Państwa reprezentowanych (Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa reprezentowanych, 1874, nr 75).

²⁷ Zob. H. Karbownik, *Ofiary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285–1918*, Lublin 1995, s. 134.

²⁸ W przypadku Krakowa obowiązywała tabela należności stuły określona w czerwcu 1816 r.

²⁹ Uniwersał, ustawa względem Jurium Stolae et Conductus (Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1785 wypadłych, nr LXIII).

uregulowano dla byłego Wolnego Miasta Krakowa i jego okręgu. Już w roku 1825 władze Krakowa dostrzegły zakres problemu i wydały rozporządzenie³⁰, w którym wprowadzono mechanizm kontroli opłat pobieranych przez księży za odprawienie obrzędu pogrzebu³¹. Jego powtórzeniem, było kolejne rozporządzenie senatu krakowskiego z 1841 r.³².

Tabela 1. Wykaz wybranych opłat pogrzebowych według *iura stolae* z 1785 r.

Pogrzeb osoby powyżej lat piętnastu według pierwszej klasy, czyli cały kondukt z wielkim podzwonnym	
Za całe podzwonne (od 4 do 5 dzwonów)	2,20 złr
Za udział plebana w odprawieniu pogrzebu i pokropieniu ciała	1 złr
Za udział każdego z dodatkowych księży w asyście pogrzebowej	20 kr
Za miejsce na cmentarzu	40 kr
Za najpiękniejszy całun wraz z krucyfiksem lub obrazem parafialnym	2 złr
Za muzyków idących przy zwłokach grzebanego	2 złr
Za udział zakrystiana i kościelnego	1 złr
Za tzw. żałobę ołtarzową	20 kr
Za udział ośmiu osób w niesieniu zwłok	12 kr na osobę
Za osiem pochodni	1,36 złr
Za udział ośmiu osób w niesieniu pochodni	16 kr na osobę
Za mary	40 kr
Za osobę niosącą krzyż	4 kr
Za osobę niosącą kropielnicę	4 kr
Pogrzeb osoby zmarłej wieku od 7 do 15 lat	
Za całe podzwonne (od 4 do 5 dzwonów)	2,20 złr
Za podzwonne (trzy dzwony)	1,40 złr
Za dzwony	20 kr

³⁰ Rozporządzenie Senatu Wolnego Miasta Krakowa z dnia 22 lutego 1825 r. (Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu, 1825, nr 6).

³¹ W ocenie krakowskiego Senatu i opiniach sądów pokoju, wielu miejscowych księży nie stosowało stawek pogrzebowych określonych prawem stule, a nawet pobierało je w takiej wysokości, że prowadziło to do uszczuplenia spadku po zmarłych, głównie włościanach, nawet o jedną trzecią. Stąd też Senat zarządził, aby osoby organizujące pogrzeb przed udaniem się do plebana ustaliły formę pochówku z zastępcą miejscowego wójta, który wraz z urzędem gromadzkim miał spisać ich oświadczenie w tym przedmiocie. Dopiero po jego spisaniu oraz dokładnym obliczeniu opłat rodzina zmarłej osoby miała z tym oświadczeniem udawać się do plebana. Rozporządzenie zalecało również władzy miejscowej, aby zwracała rodzinie uwagę na wybór zbyt kosztownej formy pogrzebu, tak aby opłaty nie uszczuplały zbyt znacznie majątku przypadającego spadkobiercom.

³² Zob. Rozporządzenie Senatu Wolnego Miasta Krakowa z dnia 22 października 1841 r. (Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu, 1841, nr 113).

Za udział plebana w pokropieniu ciała	40 kr
Za udział każdego z dodatkowych księży w asyście pogrzebowej	20 kr
Za miejsce na cmentarzu	15 kr
Za najpiękniejszy całun wraz z krucyfiksem	40 kr
Za pospolity całun	20 kr
Za udział zakrystiana i kościelnego	12 kr
Za udział osób w niesieniu zwłok	po 10 kr na osobę
Za osiem pochodni	1,36 złr
Za sześć pochodni	1 złr
Za udział osób w niesieniu pochodni	po 16 kr na osobę
Za mary	40 kr
Za osobę niosącą krzyż	2 kr
Za grabarza	20 kr
Pogrzeb dziecka zmarłego w wieku od roku do 7 lat	
Za udział plebana w odprawieniu pogrzebu i pokropieniu ciała	40 kr
Za miejsce na cmentarzu	15 kr
Za najpiękniejszy całun	20 kr
Za pospolity całun	10 kr
Za udział zakrystiana i kościelnego	10 kr
Za udział jednej lub dwóch osób w niesieniu zwłok wraz z płaszczami	12 kr na osobę
Za osobę niosącą krzyż	2 kr
Za grabarza	10 kr
Pogrzeb dziecka zmarłego przed ukończeniem roku tj. takiego, które się pod płaszczem wynosi	
Za udział księdza w pokropieniu zwłok	20 kr
Za miejsce na cmentarzu	15 kr
Za udział kościelnego	10 kr
Za udział osoby niosącej zwłoki	12 kr
Za grabarza	10 kr

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Uniwersał, ustawa względem Jurium Stolae et Conductus (Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1785 wypadłych, nr LXIII).

2.4. Miejsce pochówku było chronione prawem karnym. Austriacka ustawa karna z roku 1852³³ w § 306 penalizowała czyny polegające na uszkodzeniu gro-

³³ Patent cesarski z dnia 27 maja 1852 r., mocą którego nowe, późniejszymi ustawami uzupełnione wydanie księgi ustaw karnych na zbrodnie i ciężkie przestępstwa policyjne z dnia 3 września 1803 r. z zamieszczeniem niektórych nowych postanowień, jako wyłączna ustawa karna na zbrodnie, wykroczenia i przestępstwa dla całego obrębu państwa z wyjątkiem pogranicza wojskowego obwieszczonem i począwszy od dnia 1 września 1852 r. w wykonanie wprowadzonym zostaje (Powszechny Dziennik Praw Państwa i Rządu dla Cesarstwa Austriackiego, 1852,

bowców, bezprawnym otwieraniu grobów, zabieraniu z grobów lub innych do tego przeznaczonych miejsc zwłok oraz znieważaniu zwłok³⁴. Czyny te stanowiły występki i groziła za nie kara aresztu od jednego do sześciu miesięcy. Z kolei przywłaszczanie przedmiotów pochodzących z grobowców, grobów lub zwłok traktowane i karane było jako kradzież.

3

Gdy mowa o szczególnych formach i miejscach pochówków, należy przez to rozumieć świecką formę grzebania zwłok osób, na których wykonana została kara śmierci lub które zmarły podczas odbywania kary pozbawienia wolności, a także osób zmarłych podczas występujących epidemii chorób zakaźnych. W tych przypadkach przewidziano odmienne regulacje dotyczące zarówno miejsca pochówku, jak i jego formy.

W pierwszej kolejności, gdy chodzi o grzebanie skazanych na karę śmierci, to wydaje się, że przez wiele lat odbywało się to na koszt magistratów miejsca wykonania tej kary. Szczegółowa regulacja w tej mierze, przynajmniej dla Galicji (dla miasta Lwowa), wydana została dopiero w 1937 r.³⁵. Wówczas to postanowiono, że w przypadku stolicy kraju za zdjęcie straconej osoby z szubienicy, wykopanie grobu i sam pochówek zwłok ma odpowiadać kat oraz jego pomocnicy w ramach przyznanej im stawki wynagrodzenia za wykonanie kary. Z kolei dopilnowanie wykonania tego obowiązku spoczywać miało na władzach lwowskiego magistratu. Najprawdopodobniej podobne rozwiązanie przyjęto również w innych miastach Galicji, w których działały sądy kryminalne. Bardziej szczegółowe przepisy dotyczące grzebania straconych przez powieszenie zawierała austriacka procedura karna z 1873 r.³⁶, której przepisy stanowiły, że co do zasady, po wykonaniu kary śmierci zwłoki straconego powinny być pochowane w specjalnie do tego przeznaczonym miejscu, a ponadto w porze nocnej i bez żadnej okazałości. Niestety, brak jest informacji na czyj koszt i przez kogo chowane były osoby, na których wykonano tę karę. Władze sądowe mogły również wydać rodzinie, na jej żądanie, zwłoki skazańca, o ile na przeszkodzie nie stały „żadne względy”. Wydaje się jednak, że

nr 117).

³⁴ Zob. *Praktyka karno-sądowa*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny: część praktyczna” 1891, s. 173.

³⁵ Przez kogo trup straconego we Lwowie strzeżonym i pogrzebanym być ma (Provincial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1837, Lwów 1839, nr 248).

³⁶ Ustawa z dnia 23 maja 1873 r. zaprowadzająca kodeks postępowania karnego (Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa reprezentowanych, 1873, nr 119).

w większości przypadków nie było przeciwwskazań, aby zwłoki pochowała rodzina skazanego. Ale i w tym przypadku sam pogrzeb musiał się odbyć po cichu i bez żadnej okazałości³⁷. Szczególne zasady dotyczyły także osób odbywających karę w zakładach karnych oraz domach więziennych znajdujących się przy trybunałach pierwszej instancji. Niestety, nie udało się odszukać instrukcji, która regulowała tę materię.

Drugim rodzajem szczególnych form pochówku w Galicji były te związane z występowaniem morowego powietrza, przez które rozumiano epidemie chorób zakaźnych, głównie cholery³⁸. Co prawda, od czasu reform cmentarnych z końca XVIII w. istniała praktyka chowania zmarłych z powodu zarazy poza funkcjonującymi cmentarzami, jednakże kwestia ta została formalnie uregulowana na drodze ustawodawczej dopiero w roku 1837 przez ogłoszenie tzw. regulaminu policyjnego dla morowego powietrza³⁹. Poza licznymi rozwiązaniami mającymi na celu walkę z chorobami zakaźnymi, zawierał on również instrukcję dotyczącą organizacji miejsca pochówku dla zmarłych z powodu zarazy. Stanowiła ona, że cmentarz dla takich zmarłych powinien być zlokalizowany w odosobnionej okolicy jak najmniej narażonej na działanie wiatru, a przy tym położonej w niewielkiej odległości od najbliższego szpitala. Miejsce pochówku, po poświęceniu według miejscowego zwyczaju⁴⁰, miało zostać ogrodzone podwójnym rowem o szerokości oraz głębokości ośmiu stóp, a do cmentarza miała ponadto prowadzić zamykana brama. Miejsca takie co do zasady tworzone *ad hoc*, tj. w przypadku pojawienia się epidemii choroby zakaźnej. Stąd też regulamin policyjny nakazywał, aby po ustaniu zarazy takie miejsca pochówku obsadzono drzewami lub innymi roślinami, zaś na bramie umieszczono tablicę z datą wystąpienia zarazy i dopiskiem, że jest to cmentarz osób na nią zmarłych. Nie udało się co prawda odszukać aktu prawnego, jednakże z innych można wnioskować, że szczególne przepisy odnosiły się również do pochówku zmarłych na morowe powietrze. Przewidywały one, że osoba zmarła na cholerę po trzech godzinach od stwierdzenia zgonu powinna być przewieziona

³⁷ T.J. Kotliński, *Słów kilka o wykonywaniu kary śmierci według austriackiej procedury karnej z 1873 r. na przykładzie Galicji*, „Palestra Świętokrzyska” 2018, nr 45–46, s. 30–33.

³⁸ Zob. R. Tomczyk, *Zagrożenie epidemiologiczne na terenie austriackiej części monarchii habsburskiej w XIX w. (do 1914 r.)*. *Aspekty prawne i administracyjne*, „Galicja. Studia i Materiały” 2015, s. 99–113.

³⁹ *Porządek policyjny względem morowego powietrza dla państw c.k. austriackich (Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1837, Lwów 1839, nr 140)*.

⁴⁰ Ze święcenia miejsc pochówku przeznaczonych dla osób zmarłych z powodu zarazy wkrótce zrezygnowano, a wynikało to z faktu chowania tam zmarłych różnych religii. Spowodowało to w Galicji niechęć rodzin do grzebania swoich bliskich na takich cmentarzach.

do trupiarni, a następnie pochowana w ciągu 24 godzin. Zabronione było również wyprowadzanie takich zwłok na miejsce pochówku z kościoła lub cerkwi.

W praktyce jednak powyższe rozwiązania dotyczące organizacji cmentarzy i pochówku w czasie występowania morowego powietrza nie były jednak w pełni w Galicji przestrzegane. Przykładem może być epidemia cholery, która nawiedziła kraj na początku lat 70. XIX w.⁴¹. Podczas jej trwania, jak wynika z relacji współczesnych, powyższe rozwiązania prawne nie były powszechnie stosowane przez mieszkańców Galicji, a zwłaszcza przez ludność miasteczek oraz wsi, w tym głównie tamtejszych Żydów⁴². Stąd w tym okresie lwowskie Namiestnictwo wydało trzy rozporządzenia odnoszące się do grzebania zmarłych na cholere. W pierwszym z nich, wydanym we wrześniu 1872 r.⁴³, przypomniano gminom o obowiązku grzebania Żydów zmarłych na cholere w miejscu ich zamieszkania oraz nałożono na nie nakaz urządzenia niezbędnych do tego miejsc pochówku. Rozporządzenie to było odpowiedzią na powszechny zwyczaj chowania Żydów w okopisku, co wiązało się często z transportem zwłok nawet o kilkanaście kilometrów. W kolejnym roku lwowskie Namiestnictwo wydało dwa rozporządzenia. Pierwsze z nich doprecyzowało zasady zakładania cmentarzy dla zmarłych na cholere. Nakazano, aby w przypadku wybuchu zarazy, w każdej gminie, w odległości większej niż jedna czwarta mili⁴⁴ od siedziby parafii, urządzone miejsce pochówku dla zmarłych na tę chorobę oraz jednocześnie urządzone trupiarnię, do której zwłoki miały być przewożone bezpośrednio po zgonie⁴⁵. W ostatnim rozporządzeniu Namiestnictwo

⁴¹ Przyjmuje się, że podczas trwania omawianej epidemii cholery tylko w 1873 r. zmarło w Galicji ponad 90 tysięcy osób. W. Berner, *Stan sanitarny, ochrona zdrowia i sytuacja epidemiologiczna chorób zakaźnych w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej (lata 60./70. XIX w. – do 1914 r.)*, „Przegląd Epidemiologiczny” 2008, t. 62, s. 188.

⁴² Jeden z tzw. lekarzy cholerycznych podczas epidemii z początku lat 70. XIX w. pisał, że chrześcijanie z Jaworzna chowają zmarłych na cholere na specjalnie do tego utworzonym miejscowym cmentarzu, jednakże już starozakonni przewożą zwłoki do oddalonego o ponad 3 mile Chrzanowa. Nadto w zakresie przestrzegania przez miejscową ludność przepisów cmentarnych dotyczących cholery, zauważał, że: „Jeżeli z ludnością chrześcijańską są pod tym względem trudności, stokroć są większe z ludnością izraelską, a ludność ta liczna, sprytna i nie przebiegająca w środkach, potrafi się zawsze wysliznąć i wytłumaczyć władzy, jeśliby ta nieposłusznych do odpowiedzialności pociągnąć chciała”. Z. Dobieszewski, *Sprawozdanie z przebiegu epidemii cholery w r. 1873, w parafii Jaworzno, w powiecie chrzanowskim w W. Ks. Krakowskiem położonej, ze wskazaniem przyczyn, które takową wywołały lub do rozpowszechnienia się jej przyczyniły*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1874, t. 70, z. 2, s. 166–167.

⁴³ Rozporządzenie Prezydium Namiestnictwa we Lwowie z dnia 22 września 1872 r., L. 6.960, o grzebaniu zwłok izraelitów zmarłych na cholere.

⁴⁴ Austriacka mila pocztowa – 7586 m.

⁴⁵ Rozporządzenie Namiestnictwa we Lwowie z dnia 19 sierpnia 1873 r., L. 42.494, o urządzeniu cmentarzy dla zmarłych na cholere.

zwracało uwagę na niedopuszczalność wystawiania zwłok zmarłych na cholere na katafalku i odprowadzania ich przy licznych udziałach zgromadzonych na miejscu pochówku. Ponadto, nakazano władzom gmin, aby z udziałem komisarzy cholerycznych oraz żandarmerii nadzorowały odpowiednią głębokość grobów kopanych przez grabarzy, natomiast w przypadku stwierdzenia uchybień w tym zakresie, by dopilnowały posypania zbyt płytkich grobów niegaszonym wapnem i warstwą ziemi⁴⁶. Warto wspomnieć, że w ramach stosowania tych regulacji w latach 1872–1873 w Galicji utworzono bardzo wiele cmentarzy, zwanych cholerycznymi, po których do czasów nam współczesnych pozostały co najwyżej upamiętniające je krzyże lub tablice. Co prawda po roku 1873 w Galicji nie wystąpiła już większa epidemia cholery, jednakże w 1886 r. wydano instrukcję o postępowaniu w przypadku wystąpienia tej choroby, która również zawierała przepisy dotyczące pochówku, ale w głównej mierze stanowiły one powtórzenie wcześniejszych rozwiązań⁴⁷.

Na zakończenie można wspomnieć, że szczególną formę pochówku stanowiły pogrzeby osób, które popełniły samobójstwo. I w tej mierze w 1874 r. resort spraw wewnętrznych wydał rozporządzenie, w którym zalecił, aby pochówki tak zmarłych osób odbywały się w cichości⁴⁸. Jednocześnie duchownym pozostawiono wybór, czy będą uczestniczyć w pogrzebach samobójców i odprawią je według właściwego obrządku.

4

4.1. Jak wspomniano we wprowadzeniu, w roku 1784 r. ogłoszono dekret nakazujący, aby dotychczasowe miejsca pochówku zostały przeniesione na nowe cmentarze zlokalizowane poza obrębem miejscowości. Jeszcze w sierpniu tego roku wydano, również już przywołany, dekret kancelarii nadwornej w sprawie pogrzebów i cmentarzy. W zakresie tych drugich postanowiono w nim, że nowo tworzone cmentarze powinny być lokalizowane w miejscach niezalewowych oraz z głębą

⁴⁶ Rozporządzenie Namiestnictwa we Lwowie z dnia 30 sierpnia 1873 r., L. 44.671, o grzebaniu zwłok zmarłych na cholere.

⁴⁷ Instrukcja ta m.in. zabraniała wystawiania „zwłok cholerycznych” na widok publiczny, wstępu żałobników do mieszkania osoby zmarłej na cholere i przewożenia zwłok takich osób na większe odległości. Instrukcja o cholereze ułożona na żądanie c.k. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przez najwyższą Radę Zdrowia, aprobowana i dana do zastosowania się politycznym władzom krajowym reskryptem ministeryalnym z dnia 5 sierpnia 1886, L. 14.067 (Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim 1892, Nr 48).

⁴⁸ Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z dnia 24 sierpnia 1874 r., L. 11.627, w sprawie grzebania samobójców.

sprzyjającą procesowi butwienia. Ponadto powierzchnia cmentarzy powinna być dostosowana do populacji miejscowej społeczności. Nakazano też, by cmentarz ogrodzony został murem oraz by postawiono na nim krzyż.

Ponieważ przenoszenie cmentarzy poza obręb miejscowości nie przebiegało po myśli władz państwowych, w lutym 1787 r. wydano dekret, w którym nakazywano, aby do końca roku zakończono proces przenoszenia dotychczasowych miejsc pochówku⁴⁹. Wzbudził on w Galicji zaniepokojenie władz miejscowych, gdyż była w nim mowa o urządzaniu nowych cmentarzy nie tylko poza obrębem miast i miasteczek, ale również wsi. Wskazywano, że w kraju większość już istniejących cmentarzy na wioskach znajduje się i tak poza obrębem zabudowań, a ponadto dokładne stosowanie dekretu powodowałoby zajmowanie gruntów uprawnych, które służyły ludności. Stąd też już po kilku miesiącach Gubernium galicyjskie zarządziło⁵⁰, że nowe cmentarze mają być zakładane poza wioskami tylko wówczas, gdy już istniejące znajdują się blisko domów i stwarzają zagrożenie dla zdrowia.

W dekretach nadwornych z sierpnia 1784 r. postanowiono, że cmentarze znajdujące się w obrębie miejscowości powinny być ogrodzone oraz znajdować się w odpowiedniej odległości od zabudowań. Uzupełnieniem tych rozwiązań był dekret z maja 1835 r., który stanowił, że odległość budynków mieszkalnych od cmentarza powinna wynosić pięć sążni. W późniejszych orzeczeniach uznano jednak, że odległość ta stanowi jedynie minimum i ze względów sanitarnych władze mogą uzależnić zgodę na budowę od jej większego oddalenia od granicy cmentarza⁵¹.

W związku z tym, że przenoszenie już istniejących cmentarzy oraz zakładanie nowych poza obrębem miejscowości w Galicji nadal nie przebiegało prawidłowo, w roku 1806 Gubernium galicyjskie wydało rozporządzenie⁵² nakazujące tworzenie nowych cmentarzy zgodnie z wcześniejszymi przepisami pod rygorem kary 30 dukatów lub założenia cmentarza na koszt parafii albo innego zobowiązanego podmiotu. Ponadto akt ten zobowiązywał do ustanowienia przy cmentarzu „dostatecznie uzdolnionego” grabarza. W akcie zawarto też dodatkowe wytyczne dotyczące organizacji miejsc pochówku. Zgodnie z nimi nowo tworzone cmentarze powinny być umiejscowione na odpowiednich gruntach, podlegających najniższemu podatkowi, jak też ich powierzchnia winna być na tyle duża, aby przed upływem

⁴⁹ Dekret Kancelarii Nadwornej z dnia 14 lutego 1787 r., ogłoszony rozporządzeniem gubernialnym z dnia 15 marca 1787 r., L. 5.689, przynaglaający do usunięcia cmentarzy z obrębu miejscowości.

⁵⁰ Rozporządzenie gubernialne z dnia 2 maja 1787 r., L. 9.415, odnoszące się do cmentarzy wiejskich.

⁵¹ *Władza może według zachodzących okoliczności uznać oddalenie budynków mieszkalnych o 5 sążni od cmentarza za niedostateczne*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny” 1890, s. 302.

⁵² Rozporządzenie gubernialne z dnia 12 września 1806 r., L. 37.337, o urządzeniu cmentarzy.

lat 10 nie było już potrzeby chowania zwłok w dotychczasowych grobach. Jednocześnie rozporządzenie zalecało, aby dotychczasowe cmentarze przeznaczyć do sianokosów, a następnie przekopać, zaś ogrodzenia z nich wykorzystać przy urządzaniu nowych miejsc pochówku.

Pomimo kolejnych aktów prawnych nadal zdarzały się w Galicji przypadki pogrzebów na terenach przykościelnych. Potwierdza to informacja konsystorza (karii biskupiej) we Lwowie z 1823 r., przy czym trudno współcześnie wskazać, czy wydana ona została z własnej inicjatywy biskupstwa, czy też na zlecenie władz. Niemniej jednak była ona powodem wydania w grudniu 1823 r. rozporządzenia galicyjskiego Gubernium⁵³, nakazującego urzędowi obwodowym, aby pilnowały zakazu grzebania zwłok przy kościołach oraz w razie potrzeby wymuszały zakładanie nowych cmentarzy. Rozporządzenie to najwyraźniej przyniosło skutek, ale chyba nie w pełni odpowiadający zamierzeniom władz krajowych, gdyż już w lipcu 1824 r. wydano nowe rozporządzenie, doprecyzowujące zasady zakładania nowych lub poszerzania dotychczasowych cmentarzy⁵⁴. Na wstępie aktu przypomniano o zakazie organizowania pogrzebów w obrębie miejscowości, a ponadto zalecono, aby urzędnicy obwodowi przy okazji corocznych objazdów kontrolowali położenie oraz stan cmentarzy i w razie potrzeby żądali wyjaśnień od dominiów, proboszczów lub dziekanów. Przede wszystkim jednak zwrócono uwagę na potrzebę oszczędności, a tym samym zaniechania praktyki, według której angażowano przy tworzeniu nowych cmentarzy obwodowych komisarzy, lekarzy i inżynierów. Zdaniem galicyjskiego Gubernium to na zwierzchnościach gminnych i proboszczach ciążył obowiązek zakładania cmentarzy, zaś angażowanie w ten proces komisarzy obwodowych dopuszczano wyjątkowo.

Kolejny akt prawny wydany został w 1837 r.⁵⁵ i dotyczył zasad określania powierzchni zakładanych cmentarzy. Przyjęto, że decydować o niej winna liczba zmarłych z ostatnich 10 lat. Uwzględniając fakt, że wśród zmarłych znaczny odsetek stanowiły dzieci, przyjęto, że liczba zmarłych powinna być pomnożona przez powierzchnię jednego grobu, czyli przez $3/4$ sążnia kwadratowego lub inaczej 27 stóp kwadratowych. Ponadto rozporządzenie gubernialne, dla lepszego zagospodarowania terenu pod nowo powstające cmentarze, zmieniło przyjętą w 1806 r. odległość pomiędzy kopanymi grobami z 4 do 2 stóp.

⁵³ Rozporządzenie gubernialne z dnia 31 grudnia 1823 r., L. 74.640, w sprawie urządzania cmentarzy poza obrębem miejscowości.

⁵⁴ Rozporządzenie gubernialne z dnia 15 lipca 1824 r., L. 22.582, w sprawie urządzania cmentarzy.

⁵⁵ Zasady rozmieszczania płaszczyzny do założenia nowych cmentarzy i w szczególności oznaczenie objętości i miejsca na wykopanie grobu (Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1837, Lwów 1839, nr 251).

Te zasady organizacji cmentarzy nie zawsze były w Galicji stosowane, zwłaszcza przy niewielkich cmentarzach parafialnych. Dowodzi tego choćby rozporządzenie lwowskiego Namiestnictwa z 1860 r., w którym przypomniano dotychczasowe zasady urządzania cmentarzy i jednocześnie wydano odpowiednie nakazy⁵⁶. W tym dokumencie Namiestnictwo odwoływało się nie tylko do litery prawa, ale również do sumienia galicyjskiego duchowieństwa⁵⁷. Przede wszystkim jednak nakazano urzędowi powiatowemu, aby w porozumieniu z władzami duchownymi starały się przystosować cmentarze do wymogów sanitarnych i innych obowiązujących w tym zakresie przepisów. Namiestnictwo określiło też optymalny wygląd cmentarza: winien on być otoczony parkanem lub żywopłotem z głogu i okopany głębokim rowem. Cmentarz powinien być podzielony na kilka części, rozdzielanych odpowiednio szeroką drogą, w których pochówek miałby odbywać się chronologicznie za porządkiem zmarłych. Ponadto na terenie cmentarza winny znajdować się drzewa lub krzewy. Na zakończenie Namiestnictwo zobowiązało naczelników powiatów z Galicji, aby po upływie roku od wydania tego rozporządzenia przedstawili sprawozdanie z czynności podjętych nad uporządkowaniem cmentarzy parafialnych według przedstawionych zasad.

4.2. Warto zwrócić uwagę, że cmentarze traktowane były jako dobro publiczne i taki charakter miał wpis gruntu zajętego pod cmentarz w księdze gruntowej. Rodziło to określone skutki prawne. Po pierwsze, nieruchomości wpisane jako dobro publiczne z mocy samego prawa wyjęte zostały z możliwości obrotu prawnego, natomiast problematyczną pozostawała kwestia ustanawiania na takich gruntach ograniczonych praw rzeczowych. Problem ten ilustruje spór gminy Chyrowa z kilkoma z tamtejszych mieszkańców, którzy pozwani zostali o naruszenie posiadania gminy przez koszenie trawy na miejscowym cmentarzu. Sprawa ta, rozpoczęta w roku 1895, przeszła nawet instancyjnie przed wiedeński Najwyższy Trybunał Sądowy i Administracyjny i zakończyła się uwzględnieniem skargi gminy. Sądy uznały bowiem, że choć cmentarz jest wpisany w księdze gruntowej jako dobro publiczne, to taki wpis nie oznacza, że nie ma on właściciela, a już przez sam fakt ogrodzenia i administrowania nim przez gminę znajduje się on w jej posiadaniu. Zaś na rzeczach służących do publicznego użytku mogą być ustanawiane prawa rzeczowe, jednakże tylko wtedy, gdy ich wykonywanie nie jest sprzeczne

⁵⁶ Rozporządzenie Namiestnictwa we Lwowie z dnia 22 stycznia 1860 r., L. 803, o urządzeniu cmentarzy.

⁵⁷ Rozporządzenie zaczynało się od słów: „Dobre urządzenie i utrzymywanie cmentarza jest nie tylko obowiązkiem parafian z ustawy wypływającym, ale także zadaniem sumienia, opartem na poszanowaniu miejsca i zmarłych krewnych. Sposób dopełnienia tego obowiązku jest znamieniem stopnia wykształcenia ludności”.

z publicznym przeznaczeniem takiej rzeczy. Sądy uznały tym samym, że koszenie trawy na cmentarzu nie odpowiada jego celowi, tym bardziej że rodziny zmarłych mają prawo do ogradzania grobów i sadzenia na nich krzewów oraz kwiatów⁵⁸.

Warto zwrócić też uwagę na jeszcze jeden, obok zakupu lub przeznaczenia własnego gruntu, sposób organizowania miejsc pochówku. Było nim wywłaszczenie, a możliwość tę wprost potwierdził zarządzeniem z 1885 r. minister spraw wewnętrznych⁵⁹. Akt ten wydany został zresztą na skutek petycji Wydziału Powiatowego w Myślenicach, który zwrócił się do Sejmu Krajowego o wezwanie wiedeńskiego rządu do przygotowania projektu specjalnej ustawy dotyczącej wywłaszczenia gruntu pod cmentarze. W odpowiedzi ministerstwo uznało, że nie ma potrzeby wydawania nowej ustawy ekspropriacyjnej, ponieważ gminy mogą w oparciu o przepisy powszechnej ustawy cywilnej dokonywać tego rodzaju wywłaszczeń. W tym przypadku wystarczyło bowiem uznanie przez gminę, że wywłaszczenie następuje w celu założenia nowego lub poszerzenia już istniejącego cmentarza, by na mocy przepisów sanitarnych służyło to dobru publicznemu.

4.3. Na zakończenie rozważań zająć się trzeba kwestią finansowania takich przedsięwzięć. Już z końcem 1784 r. wydano dekret określający, kto ponosi koszty utworzenia nowych cmentarzy⁶⁰. Zawarte w nim rozwiązania miały charakter ramowy, a ich adresatem były urzędy obwodowe, które we własnym zakresie miały najprawdopodobniej doprecyzować szczegóły rozdziału kosztów. Co do zasady wszystkie nowe cmentarze powinny być nabyte oraz urządzone (ogrodzone) ze środków uzyskanych ze sprzedaży licytacyjnej gruntów, na których funkcjonowały dotychczasowe miejsca pochówku⁶¹. Gdyby jednak uzyskana kwota nie wystarczała na zakup nowego gruntu, to koszty jego zakupu i urządzenia cmentarza miały być rozkładane na kilka podmiotów. Przede wszystkim ciężar ten miał spocząć na funduszach kościelnych, a zatem proboszczach, przy czym ich wkład był pośrednio uzależniony od otrzymywanej kongruy. Nadto, robocizną „ciągną i pieszą”, uzależnioną od wysokości opłacanych podatków, w urządzeniu miejsca

⁵⁸ Zob. *Posiadanie prawa użytkowania cmentarza przez pasanie i zbiór trawy*, „Przegląd Prawa i Administracji: część praktyczna” 1896, s. 209–212.

⁵⁹ Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z dnia 26 marca 1885 r., L. 1.125, o wywłaszczeniu gruntów pod cmentarze.

⁶⁰ Rozporządzenie gubernialne z dnia 30 grudnia 1784 r., L. 31.706, o pokrywaniu kosztów zakładania nowych cmentarzy.

⁶¹ Rozporządzenie stanowiło, że w umowie sprzedaży należy zawrzeć klauzulę zakazującą nabywcy starego cmentarza, pod groźbą grzywny, ekshumowania zwłok złożonych na zakupionym przez niego gruncie, a jednocześnie zobowiązującą go do wyrównania tego gruntu przez nawiezenie żwiru.

pochówku mieli partycypować mieszczanie i poddani (chłopi). Trzecią grupę stanowiły z kolei zwierzchności gminne, a ich wkład miał się w głównej mierze opierać na dostarczaniu własnych materiałów po cenie ich wytworzenia. Ostatnimi podmiotami zobowiązanymi do zakładania nowych cmentarzy byli ewentualni kolatorzy, a więc fundatorzy bądź patroni parafialnych kościołów. Omawiane rozporządzenie stanowiło, że obok powyższych czterech grup pewien wkład w zakładanie chrześcijańskich cmentarzy powinni wносить również Żydzi, szczególnie w tych miejscowościach, w których stanowili co najmniej jedną trzecią mieszkańców. Taki sam obowiązek miał odnosić się także do wspólnot zakonnych, których klasztory znajdowały się na terenie parafii miejsca zakładania cmentarza.

Wszystkie zakładane w Galicji nowe cmentarze w zasadzie miały charakter wyznaniowy. Z biegiem lat jednak wiele z założonych jeszcze w XVIII w. cmentarzy, szczególnie w mniejszych miejscowościach, nie spełniało warunków pochówku i zachodziła potrzeba powiększania ich powierzchni. O ile obowiązujące przepisy były precyzyjne w zakresie zakładania nowych cmentarzy, o tyle brakowało dokładnych regulacji w zakresie rozszerzania już istniejących. W wielu bowiem przypadkach to gminy, a nie parafie zakupywały grunty dla powiększania cmentarzy. Kwestia ta została *de facto* rozstrzygnięta dopiero przez orzecznictwo Trybunału Administracyjnego. Po pierwsze uznał on, że to na gminie spoczywa obowiązek rozszerzenia terenu cmentarza, gdy z przyczyn sanitarnych brak jest na nim możliwości dokonywania nowych pochówków⁶². Jednakże gmina musiała uczynić zadość takiemu obowiązkowi tylko wówczas, gdy parafia zarządzająca cmentarzem wyznaniowym sama nie podejmowała się jego poszerzenia⁶³. Tym samym w sytuacji, kiedy to gmina dokonywała rozszerzenia cmentarza, stanowił on w dotychczasowej części zakład kościelny, zaś w pozostałej zakład gminny, zwany też sanitarnym.

4.4. Obok kwestii związanych z tworzeniem cmentarzy oraz zwiększaniem ich powierzchni należy również zwrócić uwagę na aspekty prawne dotyczące ich zamykania oraz likwidowania. Wydaje się, że potrzeba taka najczęściej wynikała z braku możliwości powiększenia o nowy teren dotychczasowego cmentarza, co w praktyce uniemożliwiałoby dokonywanie na nim pochówków. W przeciwieństwie jednak do zakładania cmentarzy, brakowało w Austrii jakichkolwiek regulacji prawnych dotyczących ich zamykania. Sprawa to została rozstrzygnięta dopiero w 1874 r. orzeczeniem Trybunału Stanu⁶⁴. Uznał on, że skoro zgodnie z przepisami ustawy

⁶² Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 15 maja 1878 r., L. 794.

⁶³ Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 3 marca 1880 r., L. 388.

⁶⁴ Wyrok Trybunału Państwa z dnia 10 lipca 1874 r. L. 131.

sanitarnej zakładanie i utrzymywanie cmentarzy należy do zadań własnych gminy, to należy przyjąć, że również gmina samodzielnie podejmuje decyzję w sprawie zamknięcia cmentarza. Przykładem praktycznego zastosowania takiego rozwiązania może być założony w roku 1787 Cmentarz Gródecki we Lwowie. Cmentarz ten został formalnie zamknięty dla pochówków przez władze Lwowa we wrześniu 1875 r. Jednocześnie do końca 1880 r. miasto zobowiązało się bez żadnych opłat udostępnić miejsce na grób na pozostałych stołecznych cmentarzach, jeśli bliscy zdecydują się na przeniesienie szczątków z zamkniętego cmentarza. Wobec faktu, że takie rozwiązanie wybrała niewielka liczba osób, w kolejnych latach cmentarz ulegał stopniowej dewastacji. Dopiero w maju 1908 r. lwowski magistrat wydał obwieszczenie, które zawierało listę ok. 70 jeszcze czytelnych grobowców i nagrobków, wzywające zainteresowanych do ich przeniesienia na własny koszt w terminie roku⁶⁵. Po upływie tego okresu teren cmentarza został zagospodarowany na potrzeby miasta.

5

Reformy przeprowadzane przez cesarza Józefa II dotyczyły w głównej mierze „walki” z dominacją Kościoła katolickiego i podporządkowania go państwu. W ramach – jak je określali współcześni – „reform józefińskich” doprowadzono do zerwania z dotychczasowymi praktykami w zakresie organizacji pochówku zmarłych. Decyzją cesarza już w 1783 r. zakazano grzebania zwłok w obrębie miast i miasteczek, a następnie również we wsiach – i postanowiono o przeniesieniu miejsc pochówku poza ich obręb. W ten sposób, już w następnym roku na terenach ówczesnej Galicji zaczęły powstawać pierwsze cmentarze, które w wielu przypadkach funkcjonują do dziś. Były one wyrazem podejmowanych w kolejnych latach prób ograniczenia wpływu duchowieństwa na pobieranie opłat z tytułu usługi pogrzebowej.

W drugiej części opracowania przedstawione zostaną rozwiązania prawne obowiązujące w Galicji w zakresie administracji i zarządu cmentarzami oraz te, które odnosiły się do ich infrastruktury.

⁶⁵ F. Jaworski, *Cmentarz Gródecki we Lwowie*, Lwów 1908, s. 40–43.

Bibliografia

Opracowania

- Berner W., *Stan sanitarny, ochrona zdrowia i sytuacja epidemiologiczna chorób zakaźnych w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej (lata 60./70. XIX w. – do 1914 r.)*, „Przegląd Epidemiologiczny” 2008, t. 62.
- Dobieszewski Z., *Sprawozdanie z przebiegu epidemji cholery w r. 1873, w parafji Jaworzno, w powiecie chrzanowskim w W. Ks. Krakowskiem położonej, ze wskazaniem przyczyn, które takową wywołały lub do rozpowszechnienia się jej przyczyniły*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1874, t. 70, z. 2.
- Dziobek-Romański J., *Cmentarze – zarys regulacji historycznych, prawnych i kanonicznych*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1999, t. XIII, s. 3–32.
- Frischke G., *Kilka słów o broszurze „Śmierć z grobów”*, „Journal of Education, Health and Sport” 2017, vol. 7, nr 6, s. 760–766.
- Grodziska-Ożóg K., *Cmentarz Rakowicki w Krakowie*, Kraków–Wrocław 1983.
- Jaworski F., *Cmentarz Gródecki we Lwowie*, Lwów 1908.
- Karbownik H., *Ofiary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285–1918*, Lublin 1995.
- Kasperek J.R., *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem obowiązujących z wyciągiem orzeczeń c.k. Trybunału Administracyjnego. Podręcznik dla organów c.k. władz rządowych i władz autonomicznych*, Kraków 1885, wyd. 3, t. V.
- Kerrington M., *Historia śmierci. Zwyczaje i rytuały pogrzebowe od starożytności do czasów współczesnych*, tłum. S. Klimkiewicz, Warszawa 2009.
- Kotliński T.J., *Słów kilka o wykonywaniu kary śmierci według austriackiej procedury karnej z 1873 r. na przykładzie Galicji*, „Palestra Świętokrzyska” 2018, nr 45–46.
- Posiadanie prawa użytkowania cmentarza przez pasanie i zbiór trawy*, „Przegląd Prawa i Administracji: część praktyczna” 1896.
- Praktyka karno-sądowa*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny: część praktyczna” 1891.
- Schubert J., *Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej. Działy wydział grobów wojennych (Kriegsgräber-Abteilung) przy Ministerstwie Wojny – powstanie i działalność w latach 1915–1918*, „Czasopismo Techniczne” 2009, z. 13 (Architektura, z. 3), s. 169–200.
- Tomczyk R., *Zagrożenie epidemiologiczne na terenie austriackiej części monarchii habsburskiej w XIX w. (do 1914 r.)*. *Aspekty prawne i administracyjne*, „Galicja. Studia i Materiały” 2015.
- Władza może według zachodzących okoliczności uznać oddalenie budynków mieszkalnych o 5 sążni od cmentarza za niedostateczne*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny” 1890.

Akty prawne

- Decret kancelarii nadwornej z dnia 11 grudnia 1783 r. ogłoszony rozporządzeniem gubernialnym z dnia 22 stycznia 1784 r., L. 1779, zarządzający przeniesienie cmentarzy poza obręb miast.

- Rozporządzenie względem pogrzebów y cmentarzów (Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1784 wypadłych, nr LXXV).
- Dekret kancelarii nadwornej z dnia 26 sierpnia 1784 r. ogłoszony rozporządzeniem gubernialnym z dnia 13 września 1784 r., L. 21.443, stanowiący, która władza ma karać za niezachowanie zakazu grzebania w obrębie miast.
- Rozporządzenie gubernialne z dnia 30 grudnia 1784 r., L. 31.706, o pokrywaniu kosztów zakładania nowych cmentarzy.
- Dekret kancelarii nadwornej z dnia 20 stycznia 1785 r. ogłoszony rozporządzeniem gubernialnym z dnia 3 lutego 1785 r., L. 2.821, zmieniający przepisy co do grzebania zwłok.
- Rozporządzenie gubernialne z dnia 16 czerwca 1785 r., L. 15.172, zakazujące grzebać zwłoki w kościołach.
- Cyrkularz oznaczający, że szkodliwy zwyczaj umarłych przed dwoma dniami chować zakazany jest (Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1787 wypadłych, nr LXIV).
- Uniwersał, ustawa względem Jurium Stolae et Conductus (Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1785 wypadłych, nr LXIII).
- Rozporządzenie względem wprowadzenia we Lwowie rewizyi umarłych (Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1787 wypadłych, nr CXI).
- Dekret Kancelarii Nadwornej z dnia 14 lutego 1787 r., ogłoszony rozporządzeniem gubernialnym z dnia 15 marca 1787 r., L. 5.689, przynaglający do usunięcia cmentarzy z obrębu miejscowości.
- Rozporządzenie gubernialne z dnia 2 maja 1787 r., L. 9.415, odnoszące się do cmentarzy wiejskich.
- Dekret kancelarii nadwornej z dnia 12 sierpnia 1788 r. ogłoszony rozporządzeniem gubernialnym z dnia 28 sierpnia 1788 r., L. 19.817, o grzebaniu zwłok należących do rozmaitych wyznań.
- Rozporządzenie gubernialne z dnia 12 września 1806 r., L. 37.337 o urządzeniu cmentarzy.
- Rozporządzenie gubernialne z dnia 31 grudnia 1823 r., L. 74.640, w sprawie urządzania cmentarzy poza obrębem miejscowości.
- Rozporządzenie gubernialne z dnia 15 lipca 1824 r., L. 22.582, w sprawie urządzania cmentarzy.
- Rozporządzenie Senatu Wolnego Miasta Krakowa z dnia 22 lutego 1825 r. (Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu, 1825, nr 6).
- Porządek policyi względem morowego powietrza dla państw c.k. austriackich (Provincial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1837, Lwów 1839, nr 140).
- Przez kogo trup straconego we Lwowie strzeżonym i pogrzebanym być ma (Provincial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1837, Lwów 1839, nr 248).

- Zasady rozmieszczania płaszczyzny do założenia nowych cmentarzy i w szczególności oznaczenie obiętości i miejsca na wykopanie grobu (Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1837, Lwów 1839, nr 251).
- Rozporządzenie Senatu Wolnego Miasta Krakowa z dnia 22 października 1841 r. (Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu, 1841, nr 113).
- Rozporządzenie gubernialne z dnia 10 listopada 1849 r. o grzebaniu zwłok izraelitów.
- Patent cesarski z dnia 27 maja 1852 r., mocą którego nowe, późniejszymi ustawami uzupełnione wydanie księgi ustaw karnych na zbrodnie i ciężkie przestępstwa policyjne z dnia 3 września 1803 r. z zamieszczeniem niektórych nowych postanowień, jako wyłączna ustawa karna na zbrodnie, wykroczenia i przestępstwa dla całego obrębu państwa z wyjątkiem pogranicza wojskowego obwieszczonym i począwszy od dnia 1 września 1852 r. w wykonanie wprowadzonym zostaje (Powszechny Dziennik Praw Państwa i Rządu dla Cesarstwa Austriackiego, 1852, nr 117).
- Rozporządzenie Namiestnictwa we Lwowie z dnia 22 stycznia 1860 r., L. 803, o urządzeniu cmentarzy.
- Ustawa z dnia 25 maja 1868 r., mocą której urządza się międzywyznaniowe stosunki obywateli państwa pod względami w niej określonymi (Przekłady ustaw, rozporządzeń i obwieszczeń z Dziennika Praw Państwa dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi, tudzież Wielkiego Księstwa Krakowskiego, 1868, nr 48).
- Rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 3 sierpnia 1871 r. L. 9404, o wydawaniu paszportów dla zwłok.
- Rozporządzenie Prezydium Namiestnictwa we Lwowie z dnia 22 września 1872 r., L. 6.960, o grzebaniu zwłok izraelitów zmarłych na cholera.
- Ustawa z dnia 23 maja 1873 r. zaprowadzająca kodeks postępowania karnego (Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa reprezentowanych, 1873, nr 119).
- Rozporządzenie Namiestnictwa we Lwowie z dnia 19 sierpnia 1873 r., L. 42.494, o urządzeniu cmentarzy dla zmarłych na cholera.
- Rozporządzenie Namiestnictwa we Lwowie z dnia 30 sierpnia 1873 r., L. 44.671, o grzebaniu zwłok zmarłych na cholera.
- Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z dnia 3 maja 1874 r. dotyczące się przewozu zwłok i wydobywania ich z grobu (Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa reprezentowanych, 1874, nr 56).
- Rozporządzenie ministra handlu z dnia 10 czerwca 1874 r. o zaprowadzeniu nowego porządku ruchu na kolejach żelaznych w królestwach i krajach w Radzie Państwa reprezentowanych (Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa reprezentowanych, 1874, nr 75).
- Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z dnia 24 sierpnia 1874 r., L. 11.627, w sprawie grzebania samobójców.
- Rozporządzenie c.k. Namiestnictwa z dnia 4 lipca 1882, L. 36806, względem zastosowania postanowień rozporządzenia ministeryalnego z 3 maja 1874 Dz.U.P. Nr 56 dotyczącego

przewożenia zwłok (Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, 1882, nr 75).

Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z dnia 26 marca 1885 r., L. 1.125, o wyłączeniu gruntów pod cmentarze.

Instrukcja o cholerycznej ułożona na żądanie c.k. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przez najwyższą Radę Zdrowia, aprobowana i dana do zastosowania się politycznym władzom krajowym reskryptem ministeryalnym z dnia 5 sierpnia 1886, l. 14.067 (Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim 1892, nr 48).

Inne

O pogrzebach wiedeńskich pismo małe w Wiedniu roku p. 1781 drukowane z niemieckiego języka na polski dla użytku powszechnego za pozwoleniem zwierzchności przetłumaczone, Lwów 1781.

Wyrok Trybunału Państwa z dnia 10 lipca 1874 r. L. 131.

Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 15 maja 1878 r., L. 794.

Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 3 marca 1880 r., L. 388.

Reskrypt c.k. Namiestnictwa we Lwowie z dnia 25 października 1887.

TOMASZ J. KOTLIŃSKI

DR, PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA TECHNICZNO-EKONOMICZNA JAROSŁAWIU

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-0953-3252](https://orcid.org/0000-0003-0953-3252)

Pochówek w Galicji.

Wybrane zagadnienia administracyjno-prawne. Część I

Druga połowa XVIII w. to okres odchodzenia w wielu państwach europejskich od dotychczasowych zasad pochówku, opartych na grzebaniu zwłok w kościołach i na cmentarzach zlokalizowanych w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Dokonywane zmiany motywowane były przede wszystkim względami zdrowotnymi, ale również ograniczonymi możliwościami pochówków w obrębie samych miast. W przypadku Austrii decyzja o przeniesieniu cmentarzy poza obręb miejscowości podjęta została przez cesarza Józefa II końcem 1783 r. Jej konsekwencją było niemal powszechne zakładanie na terenie państwa, w tym także w Galicji, nowych cmentarzy, z których część funkcjonuje do dziś. Jednocześnie w Austrii z biegiem kolejnych lat wydawano szereg aktów prawnych, które szczególnie regulowały kwestie związane z organizacją cmentarzy i pogrzebów.

W opracowaniu przedstawiono wybrane rozwiązania prawne i administracyjne, które na przestrzeni lat obowiązywały w monarchii habsburskiej w zakresie szeroko rozumianego prawa cmentarnego. Uwzględniono przy tym również te akty prawne, które bezpośrednio dotyczyły Galicji i tylko w niej były stosowane. Tym samym w kolejnych rozdziałach przedstawiono w szczególności zagadnienia związane z zakładaniem nowych cmentarzy poza obrębem miejscowości, poszerzania ich terenu, likwidowania oraz

ich statusu prawnego. Opracowanie przedstawia także regulacje prawne w zakresie przewożenia zwłok, zasad, na jakich organizowano pogrzeby, i pobieranych od tego obrzędu opłat. Przy okazji zwrócona została uwaga na szczególne formy pochówku, które obowiązywały choćby w przypadku pojawiających się w Galicji epidemii cholery. Warto przy tym nadmienić, że wiele z przyjętych w okresie galicyjskim rozwiązań z zakresu prawa cmentarnego obowiązywało jeszcze w odrodzonej Polsce i miało bezpośredni wpływ nie tylko na współczesny wygląd cmentarzy założonych w tamtym okresie, ale też na pewne zwyczaje pogrzebowe.

Słowa kluczowe: cmentarze, pogrzeby, taksy pogrzebowe, groby, prawo cmentarne, administracja, Galicja

TOMASZ J. KOTLIŃSKI

PHD, STATE HIGHER SCHOOL OF TECHNOLOGY AND ECONOMICS IN JAROSŁAW

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-0953-3252](https://orcid.org/0000-0003-0953-3252)

Burial in Galicia. Selected administrative-legal issues. Part I

The second half of 18th century brought the era of change in existing burial procedures in many European countries, where corpses were buried in churches and adjacent cemeteries. The changes were implemented due to health related aspects, but also through limited burial capabilities within the town administrative borders. In Austria, the decision to move cemeteries outside the town administrative borders, was made by Emperor Franz Joseph II before the end of 1783. As a consequence, numerous new cemeteries were commonly established within the territory of the State, including Galicia, many of which exist to the present day. Concurrently with time, there were a number of legal acts issued in Austria, that precisely governed issues relating to organization of cemeteries and funerals.

The study presents selected legal and administrative solutions, being in force throughout the years on the territory of Habsburg Monarchy in the broadly understood area of cemetery regulations. The legal acts directly relating to and only being in force in Galicia were also included in the study. Thus, in the subsequent parts of the study, the specific issues related to establishing new cemeteries outside the town administrative borders, enlarging their areas, closing them and legal status were presented. The study presents the legal regulations concerning the transportation of the corpse, rules of organizing burials and related fees. Concurrently, the special attention was drawn to specific forms of burials, which were in force during cholera epidemic, occurring in Galicia. It is well worth mentioning, that many solutions of cemetery law implemented during Galician times were still binding in Reborn Poland and had direct influence not only on the modern appearance of the cemeteries established during that time, but also on certain burial practices.

Key words: cemeteries, burials, burial fees, tombs, law, administration, Galicia